

ПОГРАНИЧНИТЕ СЪБОРИ
В БЪЛГАРО-ЮГОСЛАВСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ
1944–1989 г.

Доц. д-р Стоян Германов

Доц. д-р Димитър Тюлеков

Необходимостта от общуване на населението е хилядолетна духовна потребност и житейска необходимост. В рамките на Османската империя то се развива чрез множество традиционни форми на социалното комуникативно пространство – годишни панаири, седмични пазари, народни събори, храмови празници по поводи от църковния календар, семейни тържества, тъжни ритуали и т.н. Участвайки в тях, хората от близки и далечни места се опознават, обменят новини, материални и духовни ценности. Това е част от техния духовен живот, който укрепва чувството им за етническа принадлежност и тяхното национално съзнание. Важна роля в общуването заема и търговията. Кръстосвайки градове и села, панаири и други събори, търговците разнасят не само стоки, но и български дух, език, предания, обичаи. В тогавашните времена срещите са място за обмен на новини, за създаване атмосфера на съпричастност между различните слоеве от населението – учители, занаятчии, търговци, селяни. Именно здравата връзка с първичните родови и селски традиции намира отражение в бита, светогледа и народната култура на постепенно оформящата се българска национална общност. Без съмнение, така се осъществяват социалните, културните и духовните взаимоотношения между нашите предходници, които маркират процесите на българското национално възмогване. Всички негови измерения се разпростират върху една и съща територия, която в съзнанието на хората става отечествено землище, общуването е посредством език, който се издига до общонационален, а културно-историческото наследство и бит са неизменен влог във възрожденската българска самоличност.

С разпадането на Османската империя и образуването на национални държави на Балканския полуостров (Сърбия, Гърция, Румъния, Черна гора, България и Албания) в значителна степен се прекъсва естествено възникналото общуване между различни региони, между градове и села. Поставянето на държавни граници откъсва територии с другоезично население. Това се отнася до всички държави на Балканския полуостров. Поради обстоятелството, че Сърбия, Гърция и Румъния получават, за разлика от България, държавна независимост по-рано, те имат успехи при разширяване държавната си територия в противоречие с вече прокламирания принцип на самоопределение. По всички статистически сведения, международни проучвания от комисии, общественици, учени и военни България губи най-много територия и население. Тези загуби започват още с решенията на Берлинския конгрес (1878), когато част от западните български земи – Вранско, Нишко и Пиротско, влизащи в диоцеза на Българската екзархия, са дадени на Сърбия. Тези загуби продължават след Балканските и Първата световна война. По Букурещкия договор България е принудена да отстъпи на Румъния Южна Добруджа; Сърбия и Гърция си поделят Македония, а България национално освобождава и присъединява незначителна част по долината на р. Струма и Места (дн. Благоевградски окръг), както и Западна Тракия, с Ксанти, Гюмюрджина и Дедеагач. Съгласно клаузите на Ньойския договор от България се откъсват допълнително нови територии – Западна Тракия, Струмица, Босилеград, Цариброд и някои села в Кулско. Така България се оказва в положение да граничи във всички посоки със земи от традиционното си етническо землище, обитавано от национално обезправени сънародници.

Естествено, проблемът за пограничните отношения на този етап не може да бъде представен от всичките му страни, затова авторският интерес е насочен главно в югозападна посока. Изборът е предопределен и от две обстоятелства: 1) в тази хилядолетна част от българските земи през междувоенния период остават да живеят стотици хиляди българи –

приблизителните оценки на числеността им варират от над 600 000 до над 850 000 души¹; 2) поради прословутия проблем „Македония“ пограничните събори се оказват емблематична и показателна форма за развитието на следвоенните българо-югославски отношения.

*

Първите срещи на крайграничното население в България и Югославия стават още през 1934–1935 г. Това се дължи на курса към сближение между двете държави, започнал през 1933 г. със срещите на цар Борис III и крал Александър Карагеоргиевич съответно на Белградската гара и в Евксиноград. Процесът продължава и във външнополитическите действия на правителствата след преврата от 19 май 1934. В този месец са сключени търговски договори и ветеринарна конвенция между България и Югославия. Разменят се различни делегации. С посещението на крал Александър в София е постигнато съгласие по някои гранични въпроси, сред които несъмнено са и крайграничните срещи (събори)². При правителството на Георги Къосеиванов външнополитическите инициативи се увенчават с подписването на пакта за „вечно приятелство“ (1937). През тези години крайграничните събори зачестяват, като се правят опити да им се придаде организиран характер в отделни гранични пунктове и по повод някои празници – 24 май, Св. Дух и др.

През 30-те години инициативите за събори на границата произлизат главно от българска страна. Те са от името на различни благотворителни дружества и организации в София, Кюстендил, Горна Джумая (дн. Благоевград), Видин и др. Това са преди всичко бежанци, прогонени от сръбските власти. Нерядко инициативите носят стихийен характер – предприемат се от хората в някои крайгранични селища, които насилствено

---

¹ Вж. напр. **Баждаров, Г.** Македонският въпрос вчера и днес. С., 1925, с. 77; **Любенова-Бакалова, М.** Етническият състав на населението във Вардарска Македония след преброяването от май 1943 г. – Македонски преглед, № 1, 2008, с. 100.

² Зора, бр. 4609, 8 ноем. 1934. По-подробно за началото на пограничните срещи след 1919 г. в: **Манчев, Кр.** Балкански разпри. С., 2011, с. 158 и сл.; **Рангелова, К.** Начало и етапи на проведените погранични срещи и свиждания по западната граница след 1919 г. – В: Ньойският договор и съдбата на югозападните български земи. Сборник от научна конференция. Кюстендил, 2001, 69–75.

са разделени по Ньойския договор. Те или са оставили имоти, или имат роднини отвъд границата, с които желаят да поддържат предишните си контакти. В тези случаи общинските управления изпращат молби до Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ) в София. За отбелязване е, че от югославска страна твърде неохотно се дава разрешение за провеждане на срещите, главно поради водената по това време жестока асимилаторска политика³.

Първите срещи се осъществяват при Калотина (Софийско), Стрезимировци (Трънско), Славчето (Кюстендилско), Връшка чука (Видинско) и др. В довоенния период, макар и с известни трудности, съборите постепенно се превръщат в традиция за населението от двете страни на границата, укрепват връзките и вярата за по-свободно придвижване.

Събитията по време на Втората световна война прекъсват или променят в значителна степен необходимостта от подобни събори и срещи, тъй като Западните покрайнини и по-голямата част от Вардарска Македония са включени в пределите на българската държава.

От 1944 до 1948 г. срещите на крайграничното население в България и Югославия носят твърде специфични черти. Най-напред всичко минава под лозунгите за образуването на южнославянска федерация между България и Югославия, въпреки че разбирането на двете държави и подходът към създаването на федерация е различен. Българските управляващи среди разглеждат образуването на федерацията като първа и най-важна стъпка на сближението⁴. На второ място, те поставят вече по-конкретните въпроси за присъединяването на Горноджумайска област (Пиринска Македония) към НР Македония (Вардарска Македония) в рамките на Югославия и връщането на Западните покрайнини на България. Но това маршал Тито и неговото

---

³ Архив на Министерство на външните работи (по-нататък АМВНР), оп. 38, а.е. 3258, л. 19. По-подробно за охранителния режим на омразната граница и груповите свиждания на разделеното крайгранично население: Манчев, Кр. Цит. труд, 165–173.

⁴ ЦДА, ф. 1, оп. 6, а.е. 472, л. 27.

обкръжение разглеждат твърде условно⁵. Според югославското разбиране, провеждано особено агресивно от скопското ръководство, необходимо е да се осъществи най-напред присъединяването на Горноджумайска област към НР Македония в рамките на Югославия и едва тогава ще се мисли за федерацията. През този период съборите в Горноджумайска област на границата са редки, защото поради постигнатата договореност на централно равнище, връзките и контактите се поддържат от взаимни просветни културни, спортни, ученически, студентски делегации на равни начала⁶. Доколкото се провеждат събори по западната граница от Видин до Кюстендил срещите на този етап отразяват в повечето случаи възпоминания за антифашистката борба, както и надежди и планове за бъдещата федерация. Изобщо мотото на тези събори е да се даде възможност на разделеното българско население от двете страни на границата – роднини, близки и познати, да се срещат през годината и да поддържат по-близки връзки. По всеобща преценка от българска страна съборите се установяват като полезна форма за развитие на контактите на населението от двете страни на границата и заедно с това играят роля за разширяване добросъседските отношения между НР България и Югославия⁷.

Настъпилите събития през втората половина на 1948 г. и началото на 1949 г. прекъсват отношенията между България и Югославия за близо 8 години. На 1 октомври 1949 г. българското правителство връчва нота на югославското посолство в София, с която се прекъсват всякакви връзки, отношения и договори⁸. Вместо приятелски, роднински и семейни срещи и разговори, по границата нерядко се чуват изстрели от въоръжени идеологически емисари и югославски диверсантски групи, навлезли незаконно в българска територия. Има множество провокации от югославски военни части и нерядко нарушаване на българското въздушно пространство.

---

⁵ ЦДА, ф. 146, оп. 5, а.е. 198, л. 3; ф. 214, оп. 1, а.е. 90, л. 48–53; ф. 1Б, оп. 13, а.е. 54, л. 9–56; а.е. 15, л. 29–45; ф. 214, оп. 1, а.е. 66, л. 34–41; ф. 1Б, оп. 5, а.е. 568, л. 321.

⁶ Пиринско дело, бр. 19, 13 май 1946; 17 юни, бр. 23, 15 юли 1946.

⁷ Пак там, 20 окт. 1947, 1 дек. 1947.

⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 235, л. 59.

От своя страна, българските управляващи, след скъсване отношенията със СССР и разрива с Коминформбюро на югославското ръководство, се стремят да привличат и поддържат чрез различни форми противниците на титовата линия във външната и вътрешната политика. Изобщо през тези години приятелството, културните прояви, песните и танците по границата отстъпват място на една трудно разбираема неприязън, съзнателно насаждана омраза и от двете страни, идеологически подклаждана вяра в едно неясно социалистическо бъдеще.

*

Нормализирането на българо-югославските отношения започва от средата на 50-те години, след посещението на съветската партийно-правителствена делегация в Белград и София през 1955 г. На следващата година през септември за първи път българска парламентарна делегация посещава Белград. Водят се разговори за българо-югославските отношения в периода 1948–1953 г., когато „бяха напластени много проблеми и много съмнения между нашите страни”⁹. Започва подобряване на отношенията най-напред по държавна линия, разменят се делегации на различно равнище, постепенно се установяват и разширяват икономическите и културните връзки. По договореност между двете правителства се възстановяват и традиционните крайгранични събори. През 1957 г. са проведени 5 събора, а през 1958 г. на различни места по границата са организирани 9 събора. През следващите 1959 и 1960 г. се провеждат по 10 събора и тази цифра се запазва продължително време¹⁰.

Характерно за съборите след 1959 г. е прекалено силната идеологизация. В крайграничните райони се провежда разяснителна работа чрез беседи, доклади на събрания, лични срещи с партийни и обществени дейци за известна „подготовка” на участието в съборите. Още през 1959 г. от българска страна се подготвят въпроси, по които да се води разяснителна

---

⁹ Пак там, л. 35.

¹⁰ АМВНР, оп. 25, а.е. 2852, л. 7; оп. 38, а.е. 3258, л. 19.

работа за българо-югославските срещи и събори. Въпросникът включва няколко основни групи. Към първата група следва да се обяснява „извънблоковата позиция на Югославия“, „югославският път на строителството на социализма“, позицията на ЮКП в международното комунистическо движение, отношението на СССР и т.н. Що се отнася до България, лекторите трябва да представят страната в твърде позитивна светлина – България е свободна страна, има близки отношения със СССР, нашият път на развитие е успешен и правилен.

Специфични са въпросите за Благоевградски окръг. Най-важният от тях е македонският. Обръща се внимание на следните проблеми: същността на македонския въпрос, превърнал се от български в югославски, фалшифицирането на българската история, изграждането на „македонска нация“ на антибългарска основа, правото на самоопределение, което в България е гарантирано и т.н. Следва да се има предвид, че българската политика по македонския въпрос още не е формулирана в една ясна концепция, както това е факт от средата на 60-те години¹¹. Българските управляващи среди още не са освободени от някои стари македонистки тези.

Последната група въпроси се отнася до отношението на българското население и самите съборяни към Югославия, които са доста примирителни. Изтъква се, че е необходимо да се акцентира на общите интереси на хората, да се посочва онова, което ни сближава от двете страни на границата и че имаме общо бъдеще под знамето на социализма. По-подробният коментар на въпросника бе необходим, защото към него се придържат българските ръководни органи – окръжни и градски комитети на БКП, окръжни, градски и общински съвети, комитети на Отечествения фронт, ДКМС, профсъюзи, министерства, ведомства и др. до 1989 г.

В предварителните дискусии на комисиите и официалните слова при откриване на съборите проличава, че и от югославска страна не по-малка е

---

¹¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 568, л. 260–270; БКП, Коминтернът и македонският въпрос (1917–1946). С., 1999, 1286–1294.

антибългарската пропаганда и агитация, които често пъти поставят на сериозно изпитание водещите преговори или поставят под въпрос един или друг събор или въобще тяхното провеждане за дълъг период от време.

Съборите по цялата западна граница през 1960–1961 г. се провеждат в обстановка на сериозна политическа напрегнатост и от двете страни. От югославска страна се води организирана кампания срещу България, като се използват чествания на годишнини от известни събития. Това се вижда от лични контакти, от нагледната агитация и т.н.¹² На събора при Златарево през есента на 1961 г. сякаш избухва цялата негативна енергия на противопоставяне. Българската страна се опитва да покаже напредъка на социалистическия лагер и най-вече на СССР с космическия успех на Юри Гагарин, както и своя напредък в селото (автобуси, камиони, хранителни стоки) на фона на преобладаващата традиционна животинска тяга и малките промени в бита от югославска страна. Югославските ръководители от Белград и Скопие очевидно наблягат на естрадата – ефектни речи с антибългарска насоченост, популярни песни и изпълнители, познати и от двете страни на границата, танцови състави и т.н. По всеобщо признание съборът в Златарево е един от най-многолюдните и за двете страни в този район. Наблюдават се трогателни търсения и срещи на близки, роднини, приятели, които не са се виждали за период от 15–20 години. През 1962 г. напрежението на крайграничните събори значително спада. И от двете страни изчезват агитационните групи, срещите все повече придобиват дух на приятелство, започват да се изграждат общи естради, вместо по една на всяка страна и притичването от едно място на друго.

Преломен момент в подобряването на българо-югославските отношения е полуофициалното посещение на българска делегация през януари 1963 г. в Белград. Постига се споразумение за намаляване на взаимните нападки, създават се смесени българо-югославски работни комисии по икономика,

---

¹² АМВНР, оп. 21, а.е. 2741, л. 5.

култура, партийни връзки и т.н.¹³ Малко по-късно същата година се провежда и известният Мартенски пленум на ЦК на БКП, на който до голяма степен изкрystalизира българската политика по македонския въпрос, приема се, макар и закъсняла, нова стратегическа концепция, основана на обективната наука и вековните стремежи и връзки на населението от Пиринския край с българската нация¹⁴. Въпреки че новият български курс предизвиква известни сътресения в българо-югославските отношения, крайграничните събори продължават да се провеждат.

Поради появата на шап по животните в Сърбия и Македония, всички събори по границата с Югославия през 1963 г. са отложени с изключение на тези в Калотина и Златарево, въпреки трудностите, които създава ръководството в Скопие¹⁵. Следващата година се провеждат 12 събора, от които 11 на вече традиционно определените места и една партийна среща в местността „Каца маца”, Михайловградско. Атмосферата по границата става по-приятелска и дружеска¹⁶. Както личи от редица документи, целта е да продължат да се поддържат вече създадените връзки и постепенно да се превръщат в трайна традиция.

Характерно за съборите 1960–1964 г. е, че броят на българските граждани е значително по-голям, което е показателно за значителния брой на българите бежанци и преселници от територии, които по стратегически съображения са дадени на Югославия. Общата оценка на съборите от българската страна е положителна, защото се създава относително спокойствие по границата, разширяват се възможностите за поддържане на роднински и народностни връзки на българското население от двете страни на граничната бразда. Положително е също така, че на съборите започват да се изграждат общи естради.

Наред с това се констатира и някои негативни страни. Югославската

---

¹³ ЦДА, ф. 1Б, оп. 34, а.е. 15, л. 19, 20, 34.

¹⁴ Пак там, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 568, л. 260–290.

¹⁵ Пак там, л. 270.

¹⁶ АМВНР, оп. 21, а.е. 2741, л. 5, 7.

страна не винаги спазва и се придържа към предварително постигнатата договореност за точното място на събора, за естрадата, за портрети, за лозунги и т.н. На събора в Калотина приблизително 5000 български граждани са извозени с автобуси до Димитровград с цел да се покажат предимствата на „югославския социализъм”, както и за търговия, което е нарушение на граничния режим. На съборите в Кюстендилски и Благоевградски окръг от югославска страна е предлагана „историческа” литература, представяща в невярна светлина македонския въпрос. Българските власти констатираха също, че отклоняване на вниманието по организацията и провеждането на съборите пречи на стопанската дейност в пограничните райони, защото твърде много хора се откъсват от производството. Освен това съществува незаконна търговия, която нанася щети на България. Затова се препоръчва да се въведат плаващи цени, както е в СФРЮ, и да не допуска продажбата на дефицитни стоки.

За обсъждане на различните аспекти на българо-югославските събори по инициатива на Министерството на външните работи (МВнР) на 31 март 1965 г. се провежда разширено съвещание с представители на Министерството на вътрешните работи (МВР), Министерството на народната отбрана (МНО), министерствата на външната и вътрешната търговия (МВнТ, МВТ), БНБ, зам.-председателите на Окръжните народни съвети във Видин, София, Перник, Кюстендил и Благоевград. На съвещанието се изказват различни мнения. От МВнТ и МВТ предлагат съборите да се провеждат по населени места, например Петрич–Струмица, както и да се въведат единни цени за хранителните и промишлените стоки, които от българска страна се продават на границата. Според МНО българо-югославските събори трябва да се преустановят. Благоевградският представител Георги Данелов, зам. председател на Окръжния народен съвет, смята, че съборите са изживели ролята, която са имали в началото и предлага в бъдеще събори да се

провеждат с Гърция¹⁷.

Съвещанието в София формулира няколко идеи, които след одобряването им от Секретариата на ЦК на БКП следва да се имат предвид от съответните централни и местни органи на държавната власт. Най-напред се споделя разбирането, че съборите са изиграли своята роля и значение, но тяхното преустановяване на този етап е неправилно. Хората са свикнали, създали са някакви традиции. Отхвърля се идеята съборите да се провеждат в населените места, а в търговската мрежа да се предлагат само хранителни стоки. За 1965 г. се предвижда да се проведат 8, а не 12 гранични събора.

Провеждането на съборите обикновено се извършва след съгласуване и размяна на ноти между правителствата на България и СФРЮ¹⁸. Така например за 1965 г. е постигнато съгласие да се проведат следните събори: 15 юли – с. Смолча, Софийски окръг; 5 септември – Стрезимировци, Пернишки окръг; 19 септември – Гюешево, Кюстендилски окръг; 3 октомври – м. Зелена бара, Видински окръг; 26 септември – Калотина, Софийски окръг; 3 октомври – м. Пропуска, Благоевградски окръг. По преценка от българска страна съборите преминават при добър ред и организация. Както и на предишните събори, югославяните не спазват предварителните договорености. Български граждани напускат обозначения район и навлизат не без съдействието на югославските власти дълбоко в югославска територия, но се завръщат обратно. Допуснати са и сериозни нарушения в търговията, като са продавани и промишлени стоки. Икономическите резултати са пасивно салдо за БНБ, а общо за България дефицитът е 60 000 лв.¹⁹

На поредното съвещание в МВНР през 1966 г. се отчита, че след премахването на визите съборите все повече губят своята роля и значение, което имат в първите години след 1956 г. От места за свиждане на близки и роднини те се превръщат в пунктове за търговия и спекула. Тъй като повече от 2/3 от присъстващите на съборите са български граждани, възниква идеята

¹⁷ АМВНР, оп. 21, а.е. 2741, л. 17, 25, 31; оп. 21, а.е. 2702, л. 22–25; оп. 21, а.е. 2769, л. 1.

¹⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 34, а.е. 13, л. 60–62; а.е. 15, л. 20, 37.

¹⁹ АМВНР, оп.21, а.е. 2769а, л. 1.

да се провеждат събори само в тези райони, където има преобладаващо българско население в Югославия. От българска страна се правят доста разходи за павилиони, за превоз на стоки и т.н., а загубите за България възлизат на 59 562 долара за 1965 г. За да се избегне търговският дефицит, прави се предложение да се увеличат цените на хранителните стоки. На практика обаче се получава съвсем друго. Българските граждани купуват какао, кафе, шоколад и др. с българска валута, без да извършват обмяна. Така че икономическите и финансови проблеми на границата при провеждане на съборите внасят смущения сред българските власти. Затова и от Софийски окръг се предлага да се преустанови провеждане на съборите в Калотина и с. Смолча, тъй като по своя характер те са превърнати в места за частна търговия и донякъде нечисти сделки²⁰.

Валутният резултат от проведените събори през 1965–1967 се вижда от следните две таблици²¹:

Таблица № 1

СЪБОРИ	салдо в клирингови долари		салдо в клирингови долари		салдо в клирингови долари	
	през 1965 г.		през 1966 г.		През 1967 г.	
	В полза на НРБ	В полза на СФРЮ	В полза на НРБ	В полза на СФРЮ	В полза на НРБ	В полза на СФРЮ
1. м. „Връшка чука“, Видинско	-	11411	-	3 693	-	-
2. м. „Зелена бара“, Видинско	-	8 643	-	2 256	-	2 687
3. м. „Смолча“,	-	-	1203	-	3 581	-
4. с. Калотина, Софийско	-	15 075	-	6 046	-	17 456
5. с. Стрезимировци, Пернишко	-	13 749	-	10 526	-	14 396
6. м. „Славчето“ Кюстендилско	-	15 883	-	12 972	-	9 243

²⁰ Пак там, оп. 22 а.е. 2931, л. 14, 24, 25.

²¹ Пак там, оп. 24 а.е. 3147, л. 23, 26, 27.

7. м. Гюешево, Кюстендилско	-	3 538	-	505	1 893	-
8. м. Черната скала, Кюстендилско	-	-	6 929	-	770	-
9. м. Арнаутски гроб", Благоевградско	-	-	5 043	-	21 587	-
10. м. „Пропуска“, Благоевградско	8 736	-	11763	-	-	5 083
Общо салдо	8 736	62 293	24 938	35 999	27 831	48 886
Годишен валутен резултат в полза на СФРЮ		+59 562		+ 11 062		+21 035

СЪБОРИ

проведени на българо-югославската
граница през 1967 г.²²

Таблица № 2

Място на събора	Дата на провеждане	Посетители	Финансов ефект за България в долари
1. Връшка чука – Видинско	9.VII.	около 25 000	:0
2. Смолча – Софийско	9.VII.	около 7 000	+ 3 581
3. Арнаутски гроб - Благоевградско	9.VII.	около 10 000	+ 21 580
4. Славчето – Кюстендилско	16. VII.	5 000	- 9 500
5. Зелена бара – Видинско	17.IX.	55 000	- 2 700
6. Стрезимировци – Пернишко	17.IX.	15 000	- 15 000
7. Гюешево - Деве баир - Кюстендилско	3.IX.	12 000	+1 829
8. Черната скала - Кюстендилско	24.IX	6 000	+ 769
9. Калотина – Софийско	8.X.	200 000 души 150 000 бълг. 15 000 леки коли	- 17 000 официално - 100 000 неофициално
10. Пропуска – Петричко	8.X.	-	-

²² Пак там, л. 27.

Както се вижда от таблица № 1, валутният резултат през 1967 г. е 21 035 клирингови долара в полза на Югославската банка, срещу 11 062 за 1966 г. също в полза на Югобанката. От документа, който подготвя МВНР по повод финансовите резултати става ясно, че българските анализатори обясняват създадалата се ситуация със следното:

1. Значително по-голямо посещение на съборите от български граждани, което е много характерно за Калотина, Стрезимировци и местността „Славчето”, Кюстендилско. Тези събори са близо до София и масово се посещават от софийски граждани, които имат по-големи възможности и най-различни интереси.

2. Покупателните способности на българското население от Софийски, Благоевградски и Видински окръг са по-големи, тъй като и пограничните им райони са по-богати.

3. Голям е стремежът на българските граждани да се снабдяват с югославска валута, която използват или още в деня на събора, като отиват в югославските погранични градчета да купуват стоки, или в бъдещо посещение на Югославия²³.

Въпреки някои неблагоприятни последици от граничните срещи, българската страна продължава да е по-активната не само заради наличието на значителен брой българско население в Югославия, особено в граничните райони. Това налагат и някои обстоятелства от международен характер и особено това, че България се счита преден фронт на социалистическия лагер и на Балканите има важна роля. При една от регулярните срещи между Тодор Живков и Леонид Брежнев, при обсъждане положението на Балканите, последният заявява: „Да се отблъсква Югославия това би било в полза само на американците”²⁴. Живков в доста примирителен тон изтъква: „По македонския въпрос ние действаме разумно”, т.е. България отстоява своята позиция по този въпрос, без обаче да се стига до някакво драстично

---

²³ Пак там, л. 23.

²⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 34, а.е. 43, л. 60.

влошаване на отношенията, защото „трябва да задържим Югославия“²⁵.

Ако се анализират цифрите за посещенията, ще се види, че през последните две години те намаляват. Това се дължи на безвизовия режим между НРБ и СФРЮ, при което гражданите от двете страни придобиват възможност за по-чести посещения на своите близки в другата страна. Освен това на всички досегашни събори броят на българските граждани е значително по-многоброен от тези на югославските. Това до известна степен може да се приеме за естествено, тъй като броят на живущите в България близки и роднини по края на покрай границата далеч надвишава българското население в Югославия. Този брой се увеличава и от посетителите, които нямат близки, но отиват на събора за покупки и търговия.

Относно съборите по българо-югославската граница министърът на народната отбрана Добри Джурув изпраща специална докладна записка до Т. Живков, в която предлага задълбочено да се обсъдят положителните и отрицателните страни от тези събори²⁶. Без съмнение, срещите на границата се провеждат при подчертано приятелска атмосфера. Устройват се и съвместни естрадни и други художествено-музикални програми, общи веселия и хора. Те оказват влияние за спокойно и приятелско протичане на съборите и за заздравяване на отношенията между населението от двете страни.

В негативната страна на съборите не може да се отмени нарушаването на граничния режим. Югославските власти продължават да пропускат и да предоставят автобуси за български граждани с цел посещение на населени места в територията на Югославия. Така на съборите в Калотина се извозват 20 000 души до Димитровград и 8000 души до Пирот. Започват пазарувания на дълги опашки, често със сбивания и нередко с недобросъвестни агитатори сред тълпата с викове: „В България няма нищо“. Българските граждани, поради по-голямата си покупателна способност, купуват шоколад, какао, чер

---

²⁵ Пак там, л. 83.

²⁶ АМВНР, оп. 24, а.е. 3147, л. 32.

пипер, кафе и др., а от промишлените стоки – обувки, шлифери, часовници и др., въпреки споразумението още от 1961 г. да не се предлагат на съборите промишлени стоки²⁷.

Провеждането на съборите за българската страна всъщност има два важни аспекта: валутен и политически. Първият аспект произтича от това, че двете банки – на НРБ и СФРЮ, не успяват да се споразумеят за курса на лева и динара и по-специално за реален туристически курс. Освен това голяма неизвестност представлява неофициалната размяна на валута от български граждани при покупката на югославските стоки срещу лева. Размяната обаче е в много по-голям размер, отколкото официалният курс и се извършва доста неизгодно – 1 към 1.2,5 динара за лев. От друга страна, югославската банка обикновено рано прекратява обмяната на валута на своите гишета и след това размяната става с различни частни лица, част от които са служители от банката, но вече по курс средно 1 лев за 3 динара. Това е особено забележимо на съборите в Калотина и Златарево.

Към края на 60-те години на ХХ в. и от двете страни възникват идеи за някои промени в провеждането на граничните събори. Още на 16 октомври 1967 г. югославският посланик Миленко Стефанович при срещата с български дипломат заявява, че в сегашния си вид съборите не отговарят на основното си предназначение – да служат за срещи между близки и роднини от двете страни на границата. Всъщност според Стефанович те вече са място за чернорборсаджийство и спекула и затова „трябвало да се осъвременят за следващите години”²⁸. Освен това през последните години югославската страна на няколко пъти предлага съборите да се провеждат в населените места на територията на едната или другата страна в близост до границата. Мотивите на Белград са, че по този начин ще се избегне спекулата, ще се направят икономии от устройството на терена и щандовете. Има се предвид също, че самият събор няма да зависи от влиянието на природни явления,

---

²⁷ Пак там, оп. 25, а.е. 2852, л. 32.

²⁸ АМВНР, оп. 20, а.е. 3147, л. 50.

няма да се повреждат насажденията и реколтата, ще се улесни и транспортът за посетителите и т.н.²⁹

От българска страна не бързат да приемат югославските предложения. Българските власти също излагат някои съображения. Такава практика би нарушила досегашния традиционен характер на съборите. Вероятно срещите ще се превърнат в места за търговия и частни сделки, ще бъде нарушен граничният режим, тъй като не може да се контролира едновременно преминаване за кратък срок на хиляди граждани към едната или другата страна. Без съмнение, ще изгубят значение и културните мероприятия. Най-сетне, ще се наруши споразумението за търговията и валутните отношения и др.

Според оценката на МВНР при такова провеждане на съборите, икономическият ефект ще бъде в полза на Югославия. Има основания да се предполага, че главно поради тази причина югославяните настояват за видоизменение на съборите и устройването им в населените места.

Едновременно с това се отчитат и някои положителни страни от тогавашна българска гледна точка. Предполага се, че българските власти ще имат възможност да ограничат броя на гражданите, отиващи на съборите в Югославия, тъй като преминаването на границата ще бъде подчинено на общия ред за излизане от страната. Тук веднага обаче възниква друг проблем. Българските власти не могат да ограничат потока на югославски граждани. Те ще идват на съборите в градове и села на българска територия, улеснени от безвизовия режим. Митническите власти на практика не биха могли да предотвратят както вноса, така и износа на стоки и предмети от югославските граждани на отиване и връщане от съборите в България³⁰.

Промените в характера на българо-югославските гранични събори и възникването на някои нови идеи за тяхното бъдещо оптимизиране налагат задълбочено обсъждане. Поради тези съображения МВНР, изхождайки от

---

²⁹ АМВНР, оп. 25, а.е. 2852, л. 6.

³⁰ Пак там, л. 5.

цялостния преглед на съборите от тяхното възобновяване, предлага в заинтересованите български държавни институции да се обсъдят и преценят икономическите, политическите, културните и другите резултати от провежданите дотогава събори и мерките за тяхното по-добро провеждане в бъдеще. Наред с това трябва да се обсъди и югославското предложение за провеждане на съборите в крайграничните градове на двете страни³¹.

Становището на МВНР е, че независимо от идеологическите, икономическите и историческите различия, трябва да продължава и да се разширява сътрудничеството с Югославия. Съборите са подходяща форма за общуване на крайграничното население. Въпреки че между двете страни съществува безвизов режим, не всички граждани могат да пътуват, тъй като това е свързано с финансови средства, превоз и т.н., докато на събор в съседство всеки може да отиде. Не е за пренебрегване и фактът, че България има разделено българско население в районите на българо-югославската граница и политически е заинтересована от провеждането на съборите. Затова връщане назад не може да има, а трябва да се търсят възможности за по-доброто им провеждане.

В духа на гореизложените констатации и мнения през 1969 г. в София се провежда ново обсъждане със заинтересованите институции. Предлага се да не се допуска безконтролно придвижване на български граждани до Димитровград, Струмица и т.н. Ако това се налага, да се издават специални документи от органите на МВР или от народните съвети със съответната заверка срещу минимално заплащане, като това става в деня на събора. Мнението на Окръжния комитет на БКП в София е съборът в Калотина в бъдеще да не се провежда, поради посочените вече по-горе негативни страни. Югославската страна непрекъснато нарушава режима за забрана на търговията с промишлени стоки. В прикрита, понякога и в открита форма се продават стоки за широка употреба под претекст, че това са сувенирни предмети. Тези нарушения подтикват и български търговски организации да

---

³¹ Пак там.

нарушават споразумението³². Характерно за всички събори е също появата и разпространението на незаконна търговия от частни лица на двете страни. От югославска страна търговците предлагат обувки, шушлеци, прежда и др., а от български граждани – сервизи, памучни произведения, ръкавици и др. Най-силно това се забелязва на съборите в Калотина и Златарево. Към това следва да се добави и все по-разширяващата се практика от югославска страна с автобуси да се извозват български граждани до Димитровград и Струмица, където магазините са отворени за всякакъв вид стоки и търговията се извършва директно срещу български левове.

Благоевградският представител при обсъждането Георги Ангов, тогава секретар на Окръжния комитет на БКП, изказва доста сериозни съмнения относно бъдещето на съборите. Спираме се на неговото изказване, тъй като в Благоевградски окръг рефлектират много по-остро и чувствително редица аспекти от българо-югославските отношения и особено по македонския въпрос. Той изтъква, че съборите укрепват отношенията, когато липсват други форми на общуване и тогава те са полезни. Но в днешно време „ние отиваме на по-широки срещи с югославяните... съборите вече изиграха своето значение... Съборите се превръщат в арена на безобразия“³³. Обобщавайки сведенията от различните срещи, Г. Ангов изтъква, че югославските представители, макар да подписват предварителните протоколи, в повечето случаи не ги спазват в деня на самия събор. Така например един проблем, който е предизвиквал ожесточени дискусии, е търговията с книги, по които двете страни са се разбрали. От югославска страна обаче е направено тъкмо обратното.

Пак поради специфичните проблеми на Благоевградски окръг с НР Македония, Г. Ангов съобщава на съвещанието, че окръжното ръководство е представило в ЦК на БКП специална програма за развитие на отношенията с Югославия и по-специално със Скопие. Идеята е да се развиват отношенията

---

³² АМВНР, оп. 25, а.е. 2852, л. 4.

³³ Пак там, л. 23.

на нова основа, като се посочва, че няма да има никаква полза, ако се провеждат събори в досегашните им форми. А за Благоевградски окръг да се провежда само един събор. „Главен аргумент за това е отражението, което тяхната кампания даде при нас. Даже, като се реши да се провеждат събори, ние ще вземем мерки така да стане, че почти да не се провеждат. Тогава е сезонът на усилената полска работа и не е правилно да се откъсват толкова много хора от производството”³⁴.

На срещата се обмислят и ред други предложения относно финансовите загуби на България от крайграничните събори. Ако Министерството на финансите (МФ) прецени, могат са се намалят таксите за еднократните посещения. Във всеки случай трябва да се даде отговор на въпроса, който десетки граждани задават и преди, и след съборите за подценяването на българската валута. На обсъждане и решение предстоят още ред въпроси от взаимен характер, тъй като и югославската страна има някои нови идеи.

*

От началото на 1969 г. започва относително ново начало в двустранните събори между България и Югославия. Съгласно съответни ноти на двете министерства на външните работи съборите между Благоевградски окръг и СР Македония за пограничните селища се провеждат в населените места. На местните комисии е предоставено правото да определят къде точно да се провеждат съборите. От 1970 до 1976 г. ежегодно и последователно през година се провеждат събори между Благоевград, Сандански, Петрич и Симитли, от българска страна, и съответно Берово, Струмица, Делчево и Крива паланка, от югославска страна³⁵.

Още през 1972 г. окръжното партийно ръководство прави предложения до София за разширяване на културните, икономическите и политическите връзки на окръга със СР Македония. Основен дял от програмата заемат културните връзки и размяната на творчески колективи и състави: размяна на

---

³⁴ Пак там, л. 23.

³⁵ АМВНР, оп. 33, а.е. 3374, л. 20–21.

гостувания на Драматичния театър в Благоевград с театри в Щип и Струмица; самодейните ансамбли в градовете Сандански, Гоце Делчев и хор „Ален мак” в Благоевград със съответни ансамбли в Щип, Струмица и Прилеп; размяна на изложби на изобразителното изкуство и представяне творби на художници; гостуване на литературни творци и млади музиканти при организиране на концерти и литературни четения. Освен това в програмата се набляга също и на връзки и отношения между промишлени предприятия и кооперативни стопанства от Благоевградски окръг със сходни предприятия от СР Македония. Препоръчва се също да се подновят контактите за организиране на двустранни спортни срещи по футбол, баскетбол, волейбол и лека атлетика³⁶.

На 11 март 1977 г. Окръжният комитет на БКП в Благоевград приема специални предложения до Централния комитет за съборите в пограничните градове Благоевград, Сандански и Петрич. На този етап се преценява, че съборите могат да бъдат полезна форма на дружба и сътрудничество, ако се променят характера и условията, в които се провеждат. Най-напред да се прецени тяхната необходимост, място и време, като предварително се съгласуват с местните ръководства и се утвърждават от правителствата на двете страни. На територията на окръга се предлага един събор.

От тези съображения се преценява, че такива форми като общуването на населението в двадесеткилометровата ивица, договорите за сътрудничество между отделните градове и села, предприятия, възможностите за срещи на роднини и др., са изиграли своята роля. В това отношение са отчетени и положителните, и отрицателните форми на общуване по границата и населените места.

Ръководството на Благоевградски окръг вижда бъдещото провеждане на съборите като съвместно отпразнуване на важни исторически събития и дати на международното работническо и демократическо движение като 1 май, 9 май, Октомврийската революция, честване на националните празници и

---

³⁶ ДА–Благоевград, ф. 2Б, оп. 14, а.е. 16, л. 49.

събития от общата борба за национално и социално освобождение. Тези предложения са твърде амбициозни и едва ли биха се постигнали, като се има предвид национализмът на скопското ръководство, както и цялостната политика на Белград.

В предварителната подготовка на съборите се обръща внимание да не се допускат форми на пропаганда, уронващи престижа и достойнството на двете страни. За правилна координация в бъдеще се предвижда да се създаде единен център, който да наблюдава и координира подготовката на съборите, да обсъжда вариантите за търговска дейност, обмяна на валута и др. Окръжното ръководство преценява също така, че е правилно да се отмени събора Благоевград–Делчево, който е неравностоен по броя на населението в двата града. В бъдеще се предлага съборът в Благоевград да се редува със събор в Щип³⁷.

След като тези предложения чрез българското МВНР стават достояние на Белград и Скопие, веднага последва бърза реакция. На 25 юни 1977 г. в МВНР е приет по негово искане Радован Урошевич, посланик на СФРЮ в София. На 8 юли с.г. по случай 14-та сесия на българо-югославското сътрудничество същият посланик провежда разговор с Иван Ганев от МВНР. В двете срещи Урошевич заявява, че за югославската страна е неприемлив и неаргументиран отказът от традиционните срещи на граничното население от двете страни – на Петрич със Струмица и на Делчево с Благоевград. Тези събори били в нарушение на чл. 8 от споразумението за сътрудничество в крайграничните райони, подписано на 28 февруари 1972 г. Изразявайки волята на своето правителство, Урошевич очаква, че българската страна незабавно ще преразгледа своето становище, защото в противен случай това щяло да се отрази отрицателно на българо-югославските отношения. Най-сетне това било и политически акт, с който той ще запознае и скопското ръководство³⁸.

Българското правителство не се впечатлява от категоричните и

---

³⁷ АМВНР, оп. 33, а.е. 3347, л. 10.

³⁸ ДА–Благоевград, ф. 2Б, оп. 14, а.е. 20, л. 2, 5

настоятелни искания на югославската страна. Представителят на външното министерство Иван Ганев, началник отдел, изтъква, че е пресилено и неуместно да се търсят политически мотиви в решението на българската страна за провеждане на съборите на нейна територия. Винаги до този момент въпросът е бил решаван от местните органи след одобрението на МВНР. Ако става въпрос за някакви политически мотиви, изтъква Ганев, по-скоро може да се говори за такива от страна на Югославия, с настояването за задължителното и непременното провеждане на събора в Петрич.

Българският представител отхвърля и другото твърдение на Урошевич – че върху окръжното ръководство в Благоевград е бил оказан натиск от София. Иван Ганев посочва, че това становище е произволно и ако се говори за някакъв натиск, то той е следствие от това, че „местното население изпитва нездравословното влияние отвън – от предаванията на радио Скопие и от материалите на журналиста Симоновски в „Нова Македония”, които, меко казано, не са от характер да съдействат за създаване на дружеска атмосфера и готовност на това население за срещи”³⁹. Разбира се, окръжното ръководство не се ръководи само от тези внушения на радиото и печата. Ансамбъл „Пирин” при гостуването си в СР Македония е имал сериозни трудности – провокация от екскурзовода в църквата „Св. Спас” в Скопие, неразлепване на афиши, недопускане на желаещи граждани да присъстват на концертите, въпреки свободните места. Естествено, това не съдейства за активизиране и разширяване на контактите между двете страни. А що се отнася до възраженията срещу енциклопедията на Българската академия на науките, това не може да бъде политически акт.

Югославският посланик обаче продължава да иска срещи и обяснения за решенията на българското правителство относно крайграничните събори. На среща със зам.-министъра на външните работи на България Н. Минчев с Урошевич на 27 юни 1977 г. българската страна окончателно определя като неоснователни обвиненията на Югославия, че България съзнателно

---

³⁹ ДА–Благоевград, ф. 2Б, оп. 14, а.е. 22, л. 6.

ограничава контактите в крайграничните райони и отстъпва от декларацията за сътрудничество и добросъседски отношения. Понеже югославската страна продължава да настоява в Благоевградски окръг съборите да се провеждат както е било дотогава, на 18 юли 1977 г. временно управляващият посолството на СФРЮ М. Стефанович е извикан в МВНР. Заявено му е, че дотогава нито българската, нито югославската страна са предявявали претенции да определят в кой град в дадена година да бъде проведен събор на територията на другата страна. Съображенията на ръководството на Благоевградски окръг за местата на съборите правителството намира за напълно аргументирани и не може да не ги уважи. Ако все пак югославската страна е недоволна и продължава да настоява на своите искания, ще бъде правилно да се организира съвместно обсъждане на въпроса за характера на провежданите събори и възстановяване на първоначалния им замисъл⁴⁰. С тази среща фактически са отрязани опитите на югославското ръководство да се намесва във вътрешните работи на България.

Подготовката и провеждането на съборите преминава през много перипетии. Най-напред трябва да се преодолеят редица противоречия в самите съборянски комисии. Предварителните срещи за уговаряне и подписване на протоколите показват, че върху местните комисии от югославска страна се оказва непосредствен и силен натиск от Скопие. Правят се опити да се диктуват условията за провеждането на събора, а самите слова при откриването да бъдат по югославски образец. Така например при обсъждането на словата на събора в Петрич те настоявали българските представители да извадят текста за Кресненско-Разложкото и Илинденско-Преображенското въстание като продължители на българската национална революция. Благодарение само на твърдия, последователен и принципен отпор на местните представители в комисията българското слово в Петрич остава в първоначалния вид. В Берово обаче поради опасност въобще съборът да не се състои, е решено да не се произнасят предварително

---

⁴⁰ ДА-Благоевград, ф. 2Б, оп. 14, а.е. 22, л. 9.

одобрените и съгласувани слова⁴¹.

През следващата година в Сандански югославските представители нарушават подписания протокол и прочитат не утвърденото, а друго поздравително слово. На събора в Струмица поради постоянните обструкции на югославско-македонските представители, не се създава обстановка да се прочетат слова. Освен това от тяхна страна нерядко се правят официални и неофициални изявления, които нарушават нормалните взаимоотношения. Така в Берово срещу комисията от Сандански са отправяни обиди, а срещу члена на комисията и председател на Общинския съвет в Сандански Кузман Димитров са отправяни заплахи, предизвикване на провокативни разговори и т.н. Пак за същия събор журналистите от Благоевград безпричинно са държани на границата с часове, глобявани са и в крайна сметка някои са връщани обратно в България⁴². При футболната среща между отбори на Сандански и Берово от югославска страна отново са изказани обиди и клевети срещу България и нейните представители на събора. Всичко това става пред очите на полицията и местната комисия.

Представителите на СР Македония от селищата, граничещи с Благоевградски окръг, използват всяка възможност да поставят според тях „спорния въпрос”, т.е. въпроса за Пиринския край, националната принадлежност на неговото население и т.н. На събора в Благоевград на 13 септември 1974 г. Драган Арсовски заявява, че те са съгласни на по-голямо сътрудничество, ако се реши главният спорен въпрос, без да посочва кой е той. Реакцията от българска страна е незабавна. Борис Аврамов, тогава секретар на ОК на БКП, го прекъсва с репликата: „За нас спорен въпрос няма. Ако Вие си имате, решавайте си ги при вас. Не е много учтиво, след като сме ви поканили на гости, да проявявате такова нахалство. Редно е гостите да проявяват по-голяма скромност”⁴³.

В завързалия се разговор според скопските представители става въпрос

---

⁴¹ АМВНР, оп. 34, а.е. 3253, л. 54.

⁴² АМВНР, оп. 34, а.е. 3257, л. 55, 58.

⁴³ АМВНР, оп. 31, а.е. 3576, л. 43, 9.

за Пиринска Македония и че по този въпрос те имат специална позиция и директива. При друг случай на събор в Делчево през 1974 г. Славе Атанасовски подчертава: „Македония е имала и има един спорен въпрос с България – отстъпване на Благоевградска област на Македония”⁴⁴. За решаване на този спорен въпрос според него трябва съдействие от България и Македония, но това, което правели българските власти – със специално постановление на Министерския съвет да ускорят промишленото развитие на окръга, не съдействало и нямало да реши „спорния въпрос”. Залагайки на тази националистическа вълна, скопските представители се опитват да противопоставят например Кюстендилски на Благоевградски окръг, насочвайки вниманието към македонския въпрос. При друг случай на събор югославски представител на дипломатическа служба посочва: „Всички войни, които сме водили от освобождението насам, са свързани с неправилната ви политика по отношение на Македония и Югославия”⁴⁵.

Друг въпрос, който предизвиква сериозни дискусии и поражда противоречиви чувства сред населението и от двете страни на границата, са литературно-музикалните програми. Дълго време всяка от страните представя на своя естрада изпълнителите на песните, докато по време на съборите в населените места се формира обща естрада. Както отчитат българските държавни органи, на съборите българската публика проявява зрялост, отнася се с разбиране към изпълнителите, посреща много добре и аплодира песни и декламации, изпълнени с красота, емоции и т.н. В същото време тя посреща отрицателно изпълнени с национализъм или силно политизирани песни и декламации. Важно е да се отбележи, че от българската страна се полагат усилия да се представят известни състави и изпълнители от Благоевградски окръг и страната.

За добрата подготовка и изпълнение на програмите и концертите от българска страна говорят и оценките на зрители и слушатели от страна на

---

⁴⁴ АМВНР, оп. 31, а.е. 3576, л. 32.

⁴⁵ АМВНР, оп. 35, а.е. 3563, л. 43.

Скопие. Така на Деветия конгрес на комунистите в СРМ делегатката от Делчево Лимонка Арсовска заявява: „На съборите българската страна винаги провокира македонците”. В какво се състои провокацията става ясно от следващото изречение: „В тяхната културна програма българите обявяват македонските песни като български и ги изпълняват с мелодиите и думите, с които ги пеем и ние. При тези обстоятелства нашите граждани са объркани: не знаят дали да пляскат на изпълнителите за доброто изпълнение или да негодуват, задето се чувстват национално обидени. Аз не съм съгласна да понасям тези обиди мълчаливо, както не съм за това да отговаряме по същия начин и в същата степен, защото по този начин може да се стигне до прекъсване на това сътрудничество”⁴⁶.

Думите на Арсовска са ярко доказателство, че фолклорът изобщо и специално песните са едни и същи от татък и отсам границата. Това означава също, че от двете страни на границата живее население с еднаква култура и език, въпреки старанията на властите повече от 40 години да го застави в Малешевията то да се чувства „национално обидено”, защото му били „откраднали” песните. Програмите на изпълнителите от СР Македония обикновено започват: „Тази люлка Македония, земята между Пирин, Беласица и Шар планина... земята на Гоце, Яне и Даме...”. Песните на Васка Илиева, Никола Бадев и Александър Сариев[ски] се изпълняват на македонско наречие и се обявяват като македонски. Те се преплитат и със специфичния македонски национализъм, възхвала на Тито, което среща неодобрението на българската публика. В репертоара на много състави преобладават български народни песни, аранжирани и прекроявани с оглед на отдалечаването им от българското съдържание, дух и стил⁴⁷.

Често пъти спорове възникват по устройството и композицията на изложби. От югославска страна се набляга на материали, свързани с Втората световна война и второто българско управление във Вардарска Македония

---

⁴⁶ АМВНР, оп. 43-3, а.е. 231, л. 56.

⁴⁷ АМВНР, оп. 31, а.е. 3576, л. 30.

1941–1944. Ако от българска страна се възразява срещу материалите в подобна изложба, от югославска страна веднага следват искания да не се организират изложби за събития от българската история като Освобождението на България, Кресненско-Разложкото въстание, Илинденско-Преображенското въстание, както и срещу портретите на много български възрожденци от Македония. Недоразумения възникват също и при продажбата на литература. Например от югославска страна особено се възразява срещу книгите на Венко Марковски и Цола Драгойчева, сборника „Македония”, избраните произведения на Григор Пърличев, защото пише за българската си принадлежност⁴⁸.

От икономическа гледна точка съборите не са от особена полза за България. Например на събора в Петрич от югославска страна са присъствали около 25 хил. души. Изкупени са огромни количества промишлени и хранителни стоки за 480 хил. лева, в БНБ са обменени само 500 динара. Голяма част от съборите на практика се превръщат в места за незаконна търговия и трансфер на валута. Отчитайки интереса на наши граждани към някои дефицитни стоки, югославските власти съзнателно се стремят да придадат търговски характер на съборите. В българските банки почти не постъпва валута. Практиката на БНБ е да снижава курса на лева за всеки събор и ограничи размера на сумата в български левове, която българските граждани имат право да обменят за динари. Това довежда, както отчитат финансовите органи, до изтичане на български парични средства в Югославия. Отрицателно влияние оказва също възможността български граждани да купуват с югославски динари от магазините на „Кореком”. В стремежа си да се снабдят с повече динари, немалко български граждани осъществяват незаконен трансфер на български левове при крайно неизгоден курс – един лев за четири, шест, или дори за осем динара. Снабдени по този начин с българска валута, югославски граждани изкупуват стоки в значително големи количества и по този начин се създава фалшива представа

---

⁴⁸ Пак там, л. 31.

за показно висока покупателна способност на югославските граждани.

Важно е да бъдат разграничени и целите на българската и югославската страна в идеологизираното погранично сътрудничество. Българските власти отчитат и преценяват, че голяма част от смисъла и съдържанието на съборите, така както са първоначално замислени като място за срещи на близки и роднини, е изчерпан. Съборите обаче не са загубили своето значение като мероприятия за демонстриране на предимствата на реалния социализъм – трудови и политически успехи, социалистическия начин на живот, нашето гостоприемство и коректност към съседите от СР Македония.

Провеждането на съборите се съпровожда с организационни, политически и културни дейности от страна на окръжните ръководства и някои централни ведомства. Обикновено тези дейности се извършват сред широка аудитория. Това създава сравнително добри условия за агитационна и пропагандна работа, за идеологическо влияние върху югославските граждани на съборите, така и върху населението на Благоевградски окръг. Усилията от българска страна, както посочват многобройните анализи и информации, са насочени към запознаване, разясняване и популяризиране сред гражданите на СР Македония на политиката на българската държава по българо-югославските отношения, които са представяни в невярна светлина или са премълчавани в техните официални печатни органи. Едновременно с това с възможните средства се изяснява македонският въпрос. За постигане на резултати в това отношение се разчита на индивидуалния подход за въздействие – разширяване на личните връзки, контакти и гостуване между близки и роднини. Наред с това се смята за желателно осъществяването на контакти между различни групи работници, специалисти, младежи и т.н. Според мнението на централните и окръжни ръководства тези форми на работа биха дали възможност да се разкрива историческата и политическата същност на македонския въпрос, да се ограничава македонизмът и да се създават условия за съхраняване и развиване на българското национално

съзнание на населението в СР Македония⁴⁹.

Както показва практиката на съборите по границата на Благоевградски окръг с градове от СР Македония, при провеждане на разнообразна по форма и съдържание разяснителна и художествена дейност може да се обезсилят действията на югославската пропаганда. Освен това българските представители в комисиите и окръжното ръководство в Благоевград считат, че все пак биха могли да оказват някакво въздействие върху югославските граждани и в частност върху гражданите на СР Македония, надявайки се съборите да се превърнат в място за благотворно влияние върху развитието на сътрудничеството и добросъседството.

Така през 1979 г. се оформя становището на българската страна, според което провеждането на българо-югославските събори трябва да се съчетава конкретно с определена дата, годишнина или събитие, с ефектни празненства, утвърдили се в съзнанието на местното население. От тази гледна точка окръжното ръководство в Благоевград предлага в бъдеще да се организират събори, посветени на празниците по градове, както следва: в Благоевград – фестивал на политическата песен „Ален мак“; в Сандански – „Спартакoви тържества“, и в Петрич – „Празници под Беласица“. На територията на Благоевградски окръг да се провежда последователно един от тези събори⁵⁰.

До централните органи в София се правят предложения да се разрешава на повече български граждани да посещават организирано съборите на югославска територия по предприятия и учреждения. Българската част от смесената българо-югославска комисия да обменя опит с комисията по съборите в Благоевградски окръг, да се запознаят с указанията и инструктажите. Предвиждат се също така мерки за снабдяване на селищата с достатъчно количество стоки, както и по редица митнически и валутни въпроси. На комисиите се препоръчва в поздравителните слова да акцентират

---

⁴⁹ АМВНР, оп. 35, а.е. 3653, л. 70

⁵⁰ Пак там, л. 7, 8.

на взаимното желание за общуване, опознаване и взаимно сближаване на населението от двете страни на границата, а да се изключат елементите на полемика и тенденциозност.

Целите на Белград и Скопие са различни и носят спецификата на взаимоотношенията специално с Благоевградски окръг. От началото на 70-те години те упорито настояват при провеждане на съборите да не се произнасят приветствени слова. Според тях словата само „увеличават различията” между населението и пречат на добросъседството. В разговорите между комисиите от югославска страна прозира идеята, че тези събори трябва да „превъзмогнат” различията между двете партии и държави и да внушат, че това не е позиция на населението от Благоевградски окръг. Тяхната цел е да се даде някакъв „регионален” смисъл и да се подчертае, че принципните различия между двете партии и страни не се отнасят до населението на Благоевградски окръг и СР Македония. Особена чувствителност югославската страна проявява, когато в словата на българските представители се споменават дати и имена на бележити възрожденци и дейци на националноосвободителните борби в Македония. Югославската страна несъмнено проявява страх и раздразнение от български научни публикации на обективни исторически факти, документи и научни изследвания⁵¹. Това е причината да реагират срещу излагането на щандовете и продажбата на книги с подобно съдържание.

Югославия се стреми да използва условията, които създават съборите в Благоевградски окръг за националистическа пропаганда, за идеологическо и политическо въздействие, за ерозиране на националното съзнание на българските граждани и конкретно на населението в Пиринско. През 70-те години се наблюдава известна промяна на тактиката. Все повече започва да се използва индивидуалният подход към семейства и отделни личности, податливи на тяхната пропаганда, политически неориентирани или с незадоволени амбиции. И на съборите, и при други посещения се

---

⁵¹ Пак там, л. 69; а.е. 3655, л. 4.

разпространява литература и грамофонни плочи с македонистко и антибългарско съдържание. Без съмнение югославското ръководство и особено управляващите в Скопие се надяват посредством масовите контакти да оказват ерозиращо въздействие върху българското население преди всичко в Пиринския край, опитвайки се да внушават, че националното съзнание на населението тук не е българско, а някакво „македонско национално съзнание” и на тази основа въпросът за националността и самосъзнанието да се поставят от самото население или от отделни дисидентски групи сред него⁵². От югославска страна се проявява стремеж и желание към разширяване на връзките, към създаване на почва на „доброжелателност”. Показателен е също така фактът, че се увеличават посещенията и контактите в Благоевградски окръг по всички линии от СР Македония с цел да оказват въздействие върху населението на окръга. Не по-малко внимание се отделя и на самите събори, където значително се увеличава броят на югославските граждани и най-вече гражданите от СР Македония. Налага се и една трайна тенденция – за всички неуспехи на срещите по границата да се обвиняват българските власти. В кореспонденции и авторски статии в някои югославски списания се твърди, че главният виновник за отлагане на срещите за съборите е българската страна, която уж се стремяла да внесе в тях „антиюгославски и антимакедонски характер, познат от страниците на ежедневните издания в България”⁵³.

Крайграничните събори между България и Югославия продължават и през 1986 г. с редица нови моменти. Информации и материали от общините в Благоевградски окръг, както и анализи на национално равнище показват, че българската страна демонстрира и то доста успешно, постиженията в икономиката, социалните придобивки и сигурността на живота в България. Чрез художествените програми е демонстриран ръстът на културните постижения на страната през последните 40 години.

---

⁵² Пак там, оп. 35, а.е. 3655, л. 4.

⁵³ Пак там, оп. 40, а.е. 4451, л. 4.

Нов момент в тактиката на югославските представители е пълната сговорчивост по всички предложения, които правят българските представители в комисиите по време на предварителните договаряния и на самите събори. Изчезват безкрайните спорове за отделни думи и изрази. Особено внимателно се държат представителите на ръководствата на общини в СР Македония, известни със своите антибългарски изказвания през изминалите години. Промяната на тяхната тактика е да не се конфронтират с окръжните ръководства и представители на общини от Благоевградски окръг. Вместо непрекъснати открити сблъсъци, се търсят други канали и средства за влияние върху населението от окръга и особено върху младежта. Разчита се твърде много на Радио Скопие, в това число и на емисията му на български език. Микрофоните се предоставят на пратениците на Титова Югославия в Пиринския край през 1946–1947 г. Сред тях са учители, книжари и други активисти, които представят една идилична картина, в която населението ги посрещнало много добре, но след това БКП се отказва от димитровския курс⁵⁴.

От друга страна, скопското ръководство насочва вниманието си към програмите на самите събори. Все по-често и все повече се изпълняват песни и танци от трите дяла на Македония, за да се внушава на зрителите и слушателите единството на историко-географската област и че това единство трябва един ден да бъде в рамките на Югославия. Не е без значение, че след внимателен преглед от Републиканската изпълнителна комисия за Благоевградски окръг се натрапват състави, които уж показват ръст в сътворяването на „културни ценности” в СР Македония. Особена настъпателност за концерти се проявява към сцената на Драматичния театър в Благоевград вероятно във връзка с така наречената 40-годишнина, откакто тук за първи път е играна пиеса на „македонски език” (1947 г.)⁵⁵.

Годината 1987 е отново време на противопоставяния и опити за натиск и

---

⁵⁴ ДА–Благоевград, ф. 2Б, оп. 14, а.е. 25, л. 50.

⁵⁵ Пак там, л. 56.

влияние на македонизма в Пиринския край. Още при подготовката на събора в Щип на 1 юни 1987 г. (за четвърти пореден път) властите в Скопие провъзгласяват предизвикателно лозунга за „културно-национална автономия на Пиринския край”. Под този лозунг се извършва цялата подготвителна работа, която непрекъснато се подгръва в средствата за масова информация. Българските представители поставят ултиматум, че ако изложбата бъде организирана по този начин, то няма да има събор.

Както се и очаква, окръжните ръководства в Благоевград също не остават безучастни в подготовката. Продължава традиционната разяснителна работа сред трудовите колективи в Благоевградска община за обстановката в Югославия и българо-югославските отношения и по-специално за тенденциите в развитието на всички области на живота в СР Македония.

Като се отчита сравнително големият интерес на гражданите на СР Македония към живота в България, насоката на разяснителната работа преди и по време на събора е населението на Щип, колкото е възможно, да получи по-широка информация за социално-икономическото и научно-техническото развитие на България и специално за Деветнадесетото постановление на Министерския съвет за ускорено технологично развитие на Благоевградски окръг⁵⁶.

При подписването на протокола за провеждане на събора представителите на Щип привидно демонстрират склонност към сътрудничество. На срещите те не поставят въпроси за развитието на сътрудничеството в икономиката и културата. На предварителните срещи също така не възникват спорове за словото при откриване на тържествата. Югославската страна, както може да се очаква, поставя условие след Щип да се прибави СР Македония. Българската страна приема тази промяна, само ако в тяхното слово се коригира текст, според който Благоевград се отделя от НР България. Заключителната среща показва, че тези искания не са изпълнени.

На събора обаче предварителните разговори и нагласи претърпяват

---

⁵⁶ ДА–Благоевград, ф. 2Б, оп. 14, а.е. 25, л.41.

значителна промяна от югославска страна. Най-напред тяхната програма, готвена усърдно, за да окаже максимално въздействие върху българските граждани, е наситена отначало до край с дикторски текст с подчертан националистически характер. За българското приветствено слово и за цялата програма е създадена музикална и техническа бариера. На места извън центъра е инсталирана мощна техника, която излъчва сръбска и друга тяхна музика. Явно, че под диктата на Скопие местните власти в Щип се опитват по всякакъв начин да неутрализират българското слово и музика.

Освен това в културната програма на домакините от Щип са включени песни от репертоара на Държавния ансамбъл „Пирин”, чисто български шедьоври на фолклорното изкуство. Основният акцент в тяхната културна програма е темата за „единството и борбата” на Македония срещу нейните врагове или душмани, които те виждат в лицето на България. Така че и културната програма къде завоалирано, къде открито и брутално продължава антибългарската насоченост, която никак не е съзвучна със заявленията за сътрудничество, приятелство и т.н. Що се отнася до търговската страна на съборите, ясно е, че българските граждани показват намален интерес и покупки поради голямото увеличаване на цените и тяхната промяна в деня на събора⁵⁷. Както и преди, на техния пазар са осигурени преди всичко автомобилни гуми, касети със западна музика, шоколад, фототапети, обувки и др. От своя страна, югославските граждани търсят бормашини, електрически уреди, телефони, хранителни продукти и др.

Според анализите на окръжното ръководство в Благоевград за проведените събори Щип–Благоевград, Симитли–Делчево и Петрич–Струмица, въпреки протоколната любезност и сдържаност, югославската комисия не е отишла по-далеч от традиционния си антибългаризъм. Няма промени и в позицията на македонското ръководство в Щип, както и като цяло в ръководството на СР Македония. Доказателство за това е старият стремеж за „целокупна Македония”, което намира израз и в идеите за общи

---

⁵⁷ Пак там, л. 48.

културно-музикални програми. Скопското ръководство чрез комисиите и чрез други форми продължава да събира информация за различни процеси в Благоевградски окръг и за страната, за да може по-точно да определи тактиката си по отношение на България и специално за Пиринския край⁵⁸. Сътрудничеството с крайграничните градове в СР Македония става все по-трудно. То непрекъснато се усложнява от страна на югославските власти, като главна пречка се изтъкват „нерешените стари въпроси на НР България и СР Югославия и на първо място, непризнаването на македонското население в окръга и македонското малцинство в страната”⁵⁹. Всички прояви на ръководството в Скопие към България несъмнено изтъкват на преден план „спорните, нерешени въпроси” и такава е политиката до края на 80-те години.

*

По време на „студената война” Белград и София са на различни места в съветската блокова система. Двата режима, независимо от присъщото им „тоталитарно едноумие” обаче в рамките на воденото от тях погранично сътрудничество не променят характерните си политически цели. Въпреки идеологическите напътствия и волята на съветският арбитър, те отстояват две коренно различни позиции: Белград възвеличава „димитровския период” и „културно-националната автономия” в Пиринския край, вживява се в узурпираната роля на застъпник за правата на въображаемото малцинство в България, подготвя терена за евентуално бъдещо интернационализиране на македонския въпрос и подхранване на илюзорни териториални апетити за сметка на омразния „враг от Изток”; София, особено след периода 1956–1963 г., чрез застрахователния влог от крайна лоялност спрямо Москва, макар и в плен на политически условности, не отстъпва от научно обоснованата теза за българския етнически характер на населението от Благоевградска област. Политическото и държавно ръководство на страната отхвърля всякакви опити за намеса във вътрешните работи на тогавашната Народна република

---

⁵⁸ ДА–Благоевград, ф. 2Б, оп. 15, а.е. 88, л. 61.

⁵⁹ Пак там, л. 62.

България.

Необходимостта от продължаване на изследователската работа по темата е важно да продължи, защото може да даде по-задълбочени отговори на редица въпроси. Каква е ролята на държавното управление за либерализиране и премахване на границата като нежелана линия на напрежение? Какви форми и институционални механизми се прилагат с цел подклаждане на политическия мит за „македонско малцинство” в България? Какви са приликите и отликите в стратегическите външнополитически посоки спрямо България на СРМ и на днешната Република Македония? Едно анкетно проучване сред участници в организацията и провеждането на съборите от двете страни на границата ще бъде полезно за етнологички анализ по темата „Как се създава следвоенната македонска нация?” и т. н.

Издиреният и за първи път въведен архивно-документален материал разкрива, от една страна, огромното желание на пограничното население за освободено и деидеологизирано общуване, а от друга, блокирането на тези естествени процеси чрез антибългарската политика на властите в Белград и Скопие. Макар с различни проявления този управленчески стил с познатите му средства да продължава и днес, неговите последици в условията на задълбочаващата се демократизация на региона ще имат неустойчив характер и обратен ефект.

**ПОГРАНИЧНИТЕ СЪБОРИ В БЪЛГАРО-ЮГОСЛАВСКИТЕ
ОТНОШЕНИЯ
1944–1989 г.**

Стоян Германов, Димитър Тюлеков

Резюме

В научния доклад въз основа на документални материали главно от архива на Министерство на външните работи, Централния и Благоевградския окръжен комитет на БКП авторите правят опит да представят непознатата тема за пограничните събори в българо-югославските отношения. Разкрити са основните политически цели на властите в Белград и Скопие, които оставят в плен на традиционната за тях следвоенна антибългарска политика. Поставени са и няколко проблема, които могат да бъдат обект на бъдеща изследователска работа по темата. Авторското убеждение е че само освободеното погранично сътрудничество и междусъседско общуване е единствения възможен изход от изкуствено заплетените политически проблеми и от исторически усложнената геополитическа обстановка в развитието на проблема за географската област Македония.